

Редакційна колегія: Л. М. Плиско – канд. іст. наук, проф. (відп. ред.); В. Я. Білоцерківський – д-р іст. наук, проф.; А. В. Губа – канд. іст. наук, проф.; В. Д. Козлітін – д-р іст. наук, проф.; М. М. Кучемко – д-р іст. наук, проф.; М. М. Олійник – д-р іст. наук, проф.

*Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ №6012 від 28.03.2002*

*Засновник:
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

З 41 Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» /
Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Майдан,
2008. – Вип. 29 - 30. – 247 с.

У збірнику розглядаються деякі проблеми, пов'язані з розвитком освіти, науки в Україні, маловідомі питання із всесвітньої історії, а також подані матеріали з краєзнавчої тематики.

Для наукових працівників, учителів, студентів.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2008

© Автори статей, 2008

16. Державний архів Харківської області (ДАХО).
17. Ритгих А.Ф. Этнографический очерк Харьковской губернии // Харьковские губернские ведомости. – 1880. – № 170,172.
18. Історія міста Харкова ХХ століття / За ред. О.Н. Яриш, С.І. Посохова.– Харків: Фоліо, 2000.– 685 с.

С. М. Дейнеко

СТВОРЕННЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОЇ МИТНИЦІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Харківська митниця була заснована в 1870 р. та являлася одною з десяти внутрішніх митниць Російської імперії.

В сучасних умовах, коли відбувається реформування економіки, в Україні актуальне значення набуває вивчення, критичне переосмислення та практичне використання великого досвіду роботи митної служби дореволюційної Росії в цілому та Харківської митниці зокрема.

Дана тема не вважалася актуальною та не мала широкого вивчення, так як в СРСР вивчення роботи митних закладів дореволюційної Росії вважалося недоцільним. І тільки на сучасному етапі з'явилася зацікавленість до створення та діяльності російських митниць [1, 2, 3].

В статті поставлена ціль показати причини створення та економічну діяльність Харківської митниці, вплив митниці в Харкові на економіку регіону.

Джерельну базу статті склали опубліковані документи вищих органів влади Російської імперії [4, 13], дані статистики [5, 20, 22], матеріали Державного архіву Харківської області [12].

Розвиток економіки в Харківській губернії та Донецько-Криворозькому промисловому районі, науковий потенціал Харківського університету сприяли розвитку Харкова в якості великого інтелектуального та торгово-промислового центру Російської імперії.

Це створило умови для відкриття в Харкові митниці.

Ще в 1868 р. харківська громадськість звернулася з проханням про відкриття митниці в місті. Прохання було відхилено [3, С. 36].

17 лютого 1870 р. за проханням харківського купецтва постановою Державної Ради в Харкові створена складська митниця 1-го класу [4, с. 162 – 163].

Витрати по благоустрою створеної митниці в 30 000 крб. поклалися на міську управу. Фактично для благоустрою митниці міська влада витратила 32 200 крб. [5, с. 95 – 96].

Через Харківську митницю дозволялося провозити всі товари, які не були заборонені тарифом [2, с. 17]. В митних закладах 1-го класу товари дозволялося зберігати не більше одного року, що давало великий стимул розвитку торгівлі.

Митницю очолював управляючий, який призначався міністром фінансів. Крім того міністерством призначалися бухгалтер, секретар, пакувальний наглядач, його помічник та митний обкладач.

В рік заснування Харківська митниця складалася з 13 штатних співробітників та 5 доглядачів, які набиралися згідно з вільним наймом [2, с. 22]. Прийомом на службу вільнонайманих співробітників займався управляючий митницею. В 1881 р. до штату Харківської митниці були введені експерт-механік та експерт-хімік. Через 11 років – посада контролера митниці [3, с. 37].

Зі збільшенням кількості товарів збільшувалася кількість співробітників. В 1901 р. Харківська митниця налічувала 22 штатних співробітника [12, с. 61 – 62]. До червня 1917 р. кількість штатних співробітників митниці збільшилася до 48 чоловік [3, с. 43].

Відкриття митниці вже в перші роки принесло позитивні результати. Збільшилися торговельні операції. Наприклад, лавка Павлова, яка торгувала бакалійними та москательними товарами, а також гральними картами, мала річний оборот понад 1 млн. крб. сріблом [6, с. 522].

Харківська митниця позитивно впливала на зростання промислового потенціалу регіону.

Серед товарів, які ввозилися через Харківську митницю, значну частину займала сировина та матеріали, які використовувалися в машинобудуванні.

З 1870 р. та до середини 80-х рр. ХІХ ст. Простежується тенденція до збільшення привозу сирих та напівоброблених матеріалів в Харків з-за кордону [14, с. 226]. Так в 1878 р. металів в зливках та болванках було ввезено на 522 тис. 761 крб. [13, с. 220].

Так, якщо в 1861 р. в Харкові працювало 52 заводи, в основному мийки для вовни з оборотним капіталом в 600 тис. крб., на яких працювало 2 499 працівників, заводи виробляли продукцію 1 477 600 крб. [6, с. 64].

Крім цього в Харкові працювало 5 інструментальних заводів, 6 чавуноливарних, 3 мідноливарних та 4 хімічних заводи [7, с. 114]. Серед підприємств домінувало сільськогосподарське машинобудування. З цієї кількості можна виділити машинобудівельний завод Трепке, заснований в 1860 р. [8, с.

823]. В подальшому в Харкові були побудовані заводи сільхозмашин фірмами Бельке та К^о, Гельферіх-Саде в 1881 р.

До 1904 р. в місті вже працювало 1 218 промислових закладів, на яких трудилося 16 706 робітників. За неповні 30 років, з 1876 по 1904 рр., кількість промислових закладів в Харкові збільшилося в 9,5 разів, кількість робітників збільшилась в 6 разів. В 1904 р. на 167 мешканців міста приходився 1 промисловий заклад. Оборот промислових підприємств м. Харкова, не зобов'язаних опубліковувати свої звіти (різноманітні заводи, фабрики та майстерні приватних осіб), в 1904 р. склав 10 млн. 108 тис. крб. [6, с. 553].

На виникнення та швидкий розвиток металургійних підприємств на півдні Російської імперії вплинули наступні обставини: 1. встановлення в 1884 та 1887 рр. протекційних митних зборів на іноземний чавун; 2. початок розробки в 1882 р. багатого Криворізького родовища залізної руди; 3. з'єднання Кривого Рогу залізничним сполученням з родовищами кам'яного вугілля та загальний розвиток залізниць на півдні Російської імперії; 4. наявність в Харкові складської митниці, через яку в Донецько-Криворізький економічний район ввозилися мануфактурні товари, устаткування, тим самим стимулюючи економіку в даному регіоні [9, с. 25].

Наприклад, невелика механічна майстерня фон Дитмара, яка відкрилася в 1893 р. в Харкові, переросла в завод, де вироблялося устаткування для гірничодобуваючої промисловості. Об'єм виробництва цього підприємства складав 200 – 260 тис. крб. на рік [10, с. 23].

Рубіж XIX – XX ст. став часом зростання як російських, так і закордонних акціонерних компаній. В 1901 р. в Харкові було зареєстровано 29 акціонерних компаній [11, с. 206].

Створення нових підприємств та відкриття представництв різних компаній стало слідством роботи в Харкові складської митниці, яка давала можливість спростити та активізувати зовнішньоекономічні зв'язки регіону.

Харківська головна складська митниця починала свою роботу в складних умовах. Хоч купецтво міста і просило владу відкрити митний заклад, але після відкриття митниці в середовищі торгівців була легка недобіра до новоствореної організації. Це чудово видно з даних по загальній вартості привозу та зібраного мита за 1870 р. В 1870 р. загальна цінність привезених товарів склала 18 тис. 550 крб., мито склало – 4 тис. 442 крб. 30 коп. [19, с. 427].

Гроші, зібраних в якості митного збору, не вистачило навіть на утримання особового складу митниці. На утримання митниці в Харкові було виділено 22 тис. 220 крб., а мита зібрано на 4 тис. 442 крб. В перший рік свого існування митниця виявилася збитковою [20, с. 32].

Вже в 1871 р. загальна цінність товарів, ввезених через Харківську митницю, склала 151 тис. 245 крб., а митний збір 29 тис. 723 крб. 76 копійок. Харківські купці та промисловці відкинули свої сумніви з приводу ефективності митного закладу [21, с. 426]. В 1875 р. митних зборів було зібрано на суму 434 тис. крб. [22, с. 25].

На межі XIX та XX ст. митниця в Харкові стала великим каталізатором розвитку торгівлі та промисловості в регіоні.

Наприклад, в 1894 р. через Харківську митницю було завезено товарів на 2 млн. 118 тис. 808 крб. Серед завезених товарів, вартість готових виробів склала 1 млн. 236 тис. 112 крб. (біля 60 % всіх завезених товарів). В 1897 р. вартість готових виробів склала 1 млн. 669 тис. 79 крб., що на 430 тис. 967 крб. більше, ніж в 1894 р., а 1900 року в Харків привезли готових виробів вже на 1 млн. 844 тис. 515 крб. [16, с. 44].

В 1913 р. об'єм зовнішньої торгівлі різко збільшився. В Харків прибуло 182 тис. пудів закордонних товарів на суму 5 млн. 290 тис. 384 крб. Товари, які відносилися до готових виробів, склали найбільшу частину привозу – 4 млн. 35 тис. 542 крб., біля 80 % всього харківського імпорту [17, с. 913].

Привіз товарів в Росію по крайнам-відправникам розподілявся наступним чином: головними торговельними партнерами Росії були Німеччина, Велика Британія, Китай, США, Франція, Персія та Австро-Угорщина. Перше місце серед них займала Німеччина. В 1913 р. імпорт з Німеччини склав 47,5 % всього іноземного ввозу товарів в Російську імперію, в грошовому еквіваленті це склало 652,2 млн. крб. Велика Британія була другим по вагомості торговельним партнером Росії. В 1913 р. вона ввезла товарів на суму 183 млн. крб. або 12,2% всього російського імпорту [17, с. 4]. Не дивно, що основними торговельними партнерами харківських купців та промисловців стали німецькі фірми.

В дореволюційній Росії митниці були високоприбутковими закладами. Так в 1892 р. прибуток Харківської митниці склав 770 тис. 832 крб. [15, с. 2]. З 1890 р. по 1894 р. прибутковість в середньому склала 736 крб. на рік. В відсотковому значенні доля Харківської митниці в загальноросійському митному прибутку склала в середньому 0,53 % [18, с. 3].

Прибутки митниці в Харкові в 1900 – 1902 рр. впали з 769 тис. 924 крб. в 1900 р. до 641 тис. 800 крб. в 1902 р. На економічному становищі Росії важко відгукнулася світова економічна криза. В 1902 р. Харківська митниця займала по прибутковості 33-є місце в списку 38-ми найбільш прибуткових митних закладів Росії. Перше місце в цьому списку займала Московська головна складська митниця з річним прибутком 46 млн. 834 тис. 569 крб. [24, с. 3 – 9].

Після російсько-японської війни та революційних подій 1905 – 1907 рр. почалося поживлення економіки та збільшення прибутків від зовнішньої торгівлі. В 1908 р. прибуток Харківської митниці склав 948 тис. 78 крб., в 1910 р. – 1 млн. 222 тис. 503 крб., в 1912 р. – 1 млн. 483 тис. 197 крб. Харківська митниця в списку найбільш прибуткових митних закладів Росії в 1912 р. займала 26-є місце. По-кращив свій рейтинг на 7 пунктів [25, с. 51].

Створення митниці в Харкові було викликано вдалим географічним та господарсько-економічним розташуванням міста. Завдяки своєму місцезнаходженню Харків з другої половини XIX ст. став великим економічним центром транзитної торгівлі на півдні Російської імперії.

Діяльність митниці в Харкові була спрямована перш за все на розвиток торгівлі в регіоні, розвиток промисловості на півдні Російської імперії, в Донбасі зокрема. Важливим підсумком діяльності митниці в Харкові став перехід від періодичної ярмаркової торгівлі до постійної торговельної діяльності в особі великих торгових фірм.

Харків перетворився на крупний торговий транзитний центр на півдні Російської імперії.

Список джерел та літератури

1. Митниці Слобожанщини. Збірник архівних документів і матеріалів / Під ред. Б.К.Мигалю.- Харків, 2000. - 495 с.
2. На варті митних рубежів. – Харків, 2000. – 206 с.
3. Керівники митних установ Слобожанщини. –Харків, 2000.-206с.
4. Об учреждении складской таможни в Харькове // Указатель правительственных распоряжений по Министерству финансов – 1870. – № 11. – С. 162 – 163.
5. Главная складочная таможня в Харькове // Статистический листок -1882.-№6.-С.95-96.
6. Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова. – Т. 2. – Харьков, 1912– 973 с.
7. Памятная книжка Харьковской губернии на 1863 год / Под. ред. Я.Голяховского.- Харьков, 1863. – 344 с.
8. Фабрично-заводские предприятия Российской империи.–СПб., 1909.– 1988 с.
9. Производительные силы России. – СПб., 1896. – 1478 с.
10. Історія міста Харкова ХХ століття / С. І. Посохов, В.М. Духопельников, С.М. Куделко та ін. Під ред. О.Н. Ярмиша. – Х., 2004. – 685 с.
11. Шепелев Л.Е. Акционерные компании в России. – Л., 1973. – 346с.
12. ГАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Д. 463. – Л. 61 – 62.
13. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1878 год. – СПб., 1879. – 722с.
14. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1874 год. – СПб., 1875. – 1070с.
15. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1892 год. – СПб., 1893. – 531с.
16. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1897 год. – СПб., 1899. – 1248с.
17. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1913 год. – СПб., 1915. – ч. II. – 946с.
18. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1900 год. – СПб., 1902. – 1050с.
19. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1870 год. – СПб., 1871. – ч. I. – 869с.
20. Ежегодник Министерства финансов. – СПб., 1872. – вып. III. – 453с.
21. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1871 год. – СПб., 1872. – ч. I. – 887с.
22. Ежегодник Министерства финансов. – СПб., 1881. – вып. XI. – 109с.
23. Извлечение главнейших сведений из Обзора внешней торговли России. За 1879 год. – СПб., 1880. – 73с.
24. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1902 год. – СПб., 1904. – 896с.
25. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. За 1912 год. – СПб., 1913. – Ч. I. – 806с.